

לשיטת חקר הפיוטים הקדמונים לשם ידיעות היסטוריות בארץ ישראל

מאת ש. קליין

עוד לא עלה ביד החקירה לקבוע בדיוק את ימי הפייטנים הראשונים בארץ ישראל: ר' ינאי, ר' יוסי בן יוסי, ר' אלעזר בן קליר ועוד כמה מחבריהם. בדרך כלל אפשר רק לומר, שהם חייו בימי שלטון מלכות רומא המאוחרת, הביזנטיים. השאלה: האם אפשר בכל זאת להוציא מפיוטיהם דבר מה להכרת מצב הארץ בכלל והישוב היהודי בפרט, או האם אפשר אולי לקבוע את זמנם עפ"י רמזי פיוטיהם ובעזרת הודעות חיצוניות אחרות. לא רק שנשאלה בימים האחרונים, אלא אף השתדלו אחדים מחוקרי תולדות עמנו ותולדות הפיוט להשיב עליה תשובה חיובית (1). ואף מי שאינו מודה בזה, שיש לקבוע את זמן הפייטן על פי רמזים, אף הוא אינו מסופק כלל בדבר, שפיוטיו מרמזים על עובדות ומעשים ידועים בימי הפייטן. כך מוצא מ. זולאי, שמחרוזים אחדים של ינאי "משמע שבימיו רבו גרים בישראל" ולפי דעתו אף מעידים דבריו "על מקרים חוזרים ונשנים בזמנו", ולא זו בלבד, אלא "נמצאנו למדים, שאותם הגרים מצאצאי הם הם, ויתכן שכונתו למצרים" (2). — הנני מצטט בזה את שני הקטעים שעליהם מיוסדים דבריו ומתחיל אני בקטע השני שלו:

קדוש משם העמיד עוטה ציצית בשם ומעשה
קדוש מיפת העמיד ממליצי דת בלשון מובהר
קדוש מהם העמיד משכילים דביקים] בברוכים
ממקומו בחר בשם כי דרש אש דת
ממקומו בחר ביפת הוגי נפת צופים
ממקומו [קירב מהם גירים וחושבי שמו

(מחזור ינאי, עמ' ט', שורות ס"ט-ע"ה)

האם באמת יש בחרוזים אלה רמז להתגירות ניכרת בימי הפייטן בא"י או במצרים?

דבר ידוע הוא ומוכר על ידי כל החוקרים "כי הפיוט תולדת המדרש הוא" (3); ואם כן איפוא לפני הביענו דעה מסוימת על זמן המאורעות המרומזים כביכול בפיוט, יש לחפש טרם כל אחרי היסוד המדרשי שבפיוט הקדמון, שהרי הפיוט בא במקומו ואולי רצה הפייטן לשלב ברמזי פיוטו את דברי האגדה. הקטע שלמעלה לקוח מקרובה לפרשת נח, אשר ממנה נמצאו חלקים שונים לפסוקים שונים בכתבי-יד של הגניזה (4) הקטע שלנו מוסב על ברא' ט', י"ח: "ויהי בני-נח היוצאים מן התבה שם וחם ויפת וחם הוא אבי כנען". הדבר יהיה ברור, אם נצטט בזה גם את החרוזים הקודמים לקטע שלמעלה (5):

יִוצְאֵי מִמִּסְגֵּר אֲשֶׁר הוֹצֵאתָה לְרוּחָה יִצְאִיהֶם יֵאָמְרוּ קֶקֶק (6) — —
ק מִבְּעֵלֵי שֵׁם וּמַעֲשֵׂה / ק מִבְּעֵלֵי לְשׁוֹן מוּבָחַר / ק מִבְּעֵלֵי שֹׁכֵר טוֹב

יש פה רמזים לשלושת בני נח, שכל אחד מהם — הוא וצאצאיו — מקדיש את שמו של הקב"ה: "בעלי שם ומעשה" הם צאצאי שם, בעיקר ישראל, שבשם נמצא גם של אֵל (ישר-אל); "בעלי לשון מובחר" הם בני יפת, שלשונם "מובחר" מכל שאר הלשונות שאפשר לתרגם בהן את התורה; "בעלי שר טוב" הם בני חם, שגם הם מקבלים שר טוב, אם הם מתגיירים (כמו שהעיר לנכון קופר על רות ב', י"ב 7). עצם הפסוק שעליו פייט הפייטן, מכריחו אפוא לדבר על שלושת בני נח; וכמו פה, כן גם בקטע שהבאנו למעלה: גם שם מוכרח הוא לדבר על שלושת הבנים ולתארם בדברים המתאימים לכל אחד ואחד על פי דברי האגדה:

בנוגע לשם: שם התחיל במצווה תחילה... לפיכך זכה שם לטלית (8);
בנוגע ליפת: יהיו דברי תורה נאמרים בלשונו של יפת בתוך אהלי שם... מיכן לתרגום (9);
בנוגע לחם (שהוא אבי כנען): הרבה בנים היו לו לכנען שראויין ליקמך כטבי עבדו של רבן גמליאל... (10).

הפייטן חוזר על דברים ועל רעיונות אלה גם בחלק השני של הקטע שהבאנו ראשונה: ה' בחר בשלשת בני נח "ומאלה נפצה כל הארץ":
שם דרש אש דת, כלומר דברי תורה, והרי כמה פעמים מדברים באגדה על בית מדרשו של שם ועבר; גם מיפת יצאו "הוגי נפת צופים", כלומר תלמידי חכמים, שעוסקים בתורה, שכפי המסורה היו מבני אומות העולם ונעשו מכובדים בישראל (11); ואף מחם קירב ה' גירים וחושבי שמו, כמו שידוע בשמו בנימין גר מצרי, שהיה חברו של ר' יהודה מתלמידי רבי עקיבא (12), ובכלל נאמר על הפסוק "ישבו יושבי בצל" (הושע י"ד, ח'): — אלו הגרים...; "יהיו דגן" — בתלמוד... באגדה... חביב עלי שמותם של גרים וכו' (13).
כל הדברים האלה מראים רק, שהפייטן רָוֵי הוא דברי האגדה והרעיונות הכלולים בה, והלֶךְ לשיטתו, שאינה מונעת אף מבני אומות העולם את ההתקרבות אל ה' ותורתו, — אבל לא יותר; ולפי האמת אין בדבריו אף רמז קל להתגיירותם של בני אומה"ע דווקא בימיו. אלו היינו רוצים ללכת בשיטתו של המו"ל של פיוטי יניי, היינו מוכרחים למצוא בדברי ר' יניי רמז גם ליצירת תרגומים יווניים חדשים בימי הפייטן ולהקמת בתי מדרשות בין האומות דוברי יוונית באותם הימים. —
אותם הדברים שאמרנו למעלה בדבר היסוד המדרשי שבפיוט, אפשר להסב גם על הקטע האחר, שממנו חשב זולאי ללמוד דבר על התגירותם של או"ה בימי יניי. נביא נא את ה"קדושה" ההיא בשלמותה:

קדוש וטהור ותמים / בקדושה ובטהור ובתום / תמיד יענו ויאמרו קדוש
(קדוש קדוש)

קֹדֶשׁ מְקֹדָשִׁים / קֹדֶשׁ מְטַהֲרִים / קֹדֶשׁ מְתַמִּימִים קְדוּשָׁה...
קֹדֶשׁ הַנִּקְדָּשׁ שֶׁמּוֹ בְּמִקְדִּישֵׁי עֲצָמָם לְשֵׁמוֹ
קֹדֶשׁ תַּמְתִּין כְּבוֹדךָ בְּמִטְהַרֵי גוֹיִם לְשִׁמְךָ
קֹדֶשׁ מִצְאוֹי תְהִי קְרוֹב לְמִתְמַיְמִים דְּרָכָם עַל שִׁמְךָ
— — קֹדֶשׁ . —

(שם, עמ' קס"א, שורות מ"ה-נ"ב)

ה"קדושה" הזאת לקוחה מקרובה לפרשת "קדושים" (ויקרא י"ט). יש איפוא
לחפש אחרי היסוד המדרשי שלה במדרשה של אותה הפרשה. הוא נמצא בספרא:
(א) הפיוט מדגיש בתחילה (שורות 1-2), שה' קדוש וטהור ותמים — כמו שהוא
(אף אם לא מקדישים אותו); בכל זאת מקבל הוא קדושה מקדושים, מטהורים,
מתמימים (שורות 3-4), כלומר מישראל, מפני ששמו נתקדש ע"י אלה
שמקדישים עצמם לשמו (שורה 5). כל הרעיונות האלה אפשר למצוא בתחלת
הספרא לפרשתנו: "כי קדוש אני ה' א' לומר: אם מקדישים אתם עצמכם
מעלה אני עליכם כאלו קדשתם אותי, ואם אין אתם מקדשים עצמכם, מעלה
אני עליכם כאלו לא קדשתם אותי; או אינו אומר, אלא אם מקדישים אתם
אותי הריני מקודש, ואם לאו איני מקודש — ת"פ: כי קדוש אני — בקדושת
אני בין מקדשים אותי ובין אין מקדשים אותי." (ב) בסוף ה"קדושה" מתפלל
הפייטן על ישראל, שה' ישכן את כבודו בישראל, שהם מטהרי גוים לשמו,
ויהיה קרוב לאלה, שמתמימים דרכם לשמו. גם פה יש למצוא את היסוד
המדרשי בספרא. בנוגע לשורה האחרונה, הרי היא מתאימה לדבריו של אבא
שאול: "פמליא למלך, ומה עליה להיות — מחקה למלך", כלומר כמו שה' תמים
בדרכיו, כך ישראל "מתמימים את דרכם" על שם ה'. בפ' קדושים (פסוק
ל"ג-ל"ג) נמצאים הצוויים בדבר גרים, והספרא מכיל במדרשו לאותם הפסוקים
מקצת הלכות גרים; אבל הפייטן אינו מכניסן לתוך "הקדושה" הקצרה, אלא
מרמז עליהן על ידי המלים "קדוש תמתין כבודך במטהרי גרים לשמך",
כלומר שה' ישכן את כבודו בישראל, שהם מטהרי גרים לשמו. הביטוי "מטהרי
גרים" לקוח מבר' ל"ט, י"א (376): "והיה ברכה — והיה בריכה, מה ברכה זו
מטהרת את הטמאים, אף אברהם מקרב רחוקים"; ועיי"ש גם סי' י"ד, 379:
"ואת הנפש אשר עשו — אילן הגרים", ושוב אין פה ענין של התגירות בני
אוה"ע בימי הפייטן, אלא השתדלות, לתת בפיוטו דברים המתאימים לתוכן
הפרשה שאותה קוראים בבית הכנסת בו ביום. אילו היינו רוצים ללמוד מרמזי
הפייטן בכל אופן, היינו מוכרחים לומר, שמהשורה האחרונה של "הקדושה"
מתברר, כי ישראל שבימיו היו "מתמימים" את דרכם, היו ממש קדושים ותמימים.

הנה עוד קטעים אחדים מפיוטיהם של פייטנים אחדים. האחד הוא ר' שמואל, שכבר היה מי שרצה ללמוד גם ממנו דבר מה על תקופתו:

שִׁמְעַ לְצוֹר כְּשִׁמְעָתָהּ לַמְצָרִים	יְחִילוּ בְצוֹר כְּנִעוּ אֵלִילֵי מְצָרִים
מִכּוֹת עֶשֶׂר הִכִּיתָהּ בְּמְצָרִים	קִרְנוֹת עֶשֶׂר גִּדְעוּ מִכִּיתָרִים
וְהִסֵּר מְלוּכָה	מִגְבַּרַת מַמְלָכָה
אֹם לֶךְ מַחְכָּה	הַצְלִיחָה לַמְלוּכָה
לַיְלָה בְּמְצָרִים חֲצִיתָהּ	וּבְכוֹרֵיהֶם הִכִּיתָהּ

המו"ל, ר"י דאוידזאן ז"ל (145) העיר לנכון על הפסוק בישע' כ"ג, ה', אשר עליו מוסבים דברי הפיוט, אבל לא גלה את היסוד המדרשי שבו, והוא בכ"ר סי' א', 669₅ (ובמקומות אחרים) 15): "אמר ר' אלעזר, כל צור שכתוב במקרא שלם (= מלא) בצור המדינה הכתוב מדבר, קטר ברומי הכתוב מדבר" 16), והרי שם בישע' כ"ג ה' כתוב "צר" (חסר), לכן אומר הפייטן, שכמו שהכה ה' את מצרים, כן יכה את רומי 17), היא בעלת "כיתריים", ששני כתרים בראשה: המלכות המערבית והמזרחית. ר"א חזר והשתמש ברעיון זה באגדה, שהובאה בצורות שונות, למשל: "אמר ר"א בן פדת, כשם שהביא על המצריים, כך הוא מביא על מלכות הרשעה, שנאמר כאשר שמע למצריים יחילו לשמע צר", ועוד ביתר בירור: "כל מכות שהביא הקב"ה במצרים הוא עתיד להביא על אדום" 18). ושוב אנו רואים, שאין פה אף זכר למאורע מיוחד מימי הפייטן, אלא שמוש בדברי בעל האגדה, שחי כמה מאות שנים לפניו. —

הנה!
הנה!

בדומה לזה קוראים אנו במאמר אחד על "מערכת פיוטים לברכת הגשם של קליר", שבה נזכרות סביבות שונות של הגולה, כל אלה הנזכרות בתנ"ך. "אבל גם אלה שאחרי התנ"ך, כגון אנטוכיה" 19). נדמה לקורא, כאילו היו בידי הקלירי ידיעות מיוחדות גם על הגולה שבאנטוכיה גם על שאר גליות; עכ"פ לא רמו המו"ל במקום המצאו של שם זה בפיוט (5b₂₇) על מקור מדרשי על אודות הגלות ההיא 20). אבל כמובן יש למצוא את המקור לכל הגליות שהזכיר הפייטן אם בפסוקים 21) ואם באגדה. בדבר הגליות שבאגדה יש להזכיר את ירוש' סנהדרין, פ"י סוף ו' (כ"ט, ע"ג) ובמקבילות:

ילש לש גליות גלו ישראל, אחת לפני מנהר סנבטיון, ואחת לדפני של אנטוכיא ואחת שירד עליהם הענן וכיסה אותם... וכשהן חוזרין הן חוזרין משלש גליות, מה טעמא: לאמר לאסורים צאו — אלו שגלו לפני מנהר סנבטיון 22); לאשר בחשך הגלו — אילו שירד עליהן הענן וכיסה אותם; על דרכים ירעו ובכל שפיים מרעיהם — אילו שגלו לדפנא של אנטוכיא",

וכן יש לציין פסקתא ר' ל"א (קמ"ז, ע"א):

יואילו שלש גליות אינן באות לבד, אלא כל מקום שיש ישראל מתכנסים
ובאים... אילו שנתונים במקומות הרחוקים באספמיא.

וכן על במד"ר ט"ז, סי' כ"ה (ע"א ע"ב):

י'הגליות באים... והשבטים שהם נתונים לפנין מן סמבטיון ושלפנים מן
הרי חשך הם מתכנסין ובאין לירושלים,

ואח"כ לקרא את דברי הפייטן:

וכנס גלות אנטוכיה (5b₂₇)

מהרה יעלו בצביון / גלות נהר סנבטיון (6a₄₀)

נא העלה ממורד / גלות ספרד (= אספמיא) (6a₄₄)

פרוק והביא במשך / גלות הרי חושך (6a₂₁).

ואולי אף לדברי הפייט (6a₄): "ותביא גלות (רומו) [רומי]" יש יסוד

באחד המדרשים; ועכ"פ ברור, שאת שאר הגליות הכיר הקלירי לא ממצב
הדברים שבימיו, אלא מתוך דברי בעלי האגדה, שהם על כל פנים התכוונו
לגליות שונות שבימיהם, אבל הדברים נעשו לפייטנים למקור, והשמות לשמות
סטריוטיפיים — ולא יותר²³).

*

ועוד דברים אחדים לפיטי יניי, שהופיעו בהוצאה היפה של זולאי

(הוצ' שוקן, תרח"ץ) לפני זמן לא רב.

בעמ' ק"ג שורה כ"ה אנו קוראים:

זה מרוב אהבה אשר אהבתנו ומעוצם חבה אשר חיבתנו חוסן מלכות יקר

וכיהון המיוקר ממנו כל עקר לא נעקר

וכבר עמד זולאי על החרוזים האלה (מחקרי יניי, ע' רס"ח) בכתבו:

"מהו אותו "חוסן מלכות יקר" שלא נעקר עדיין לגמרי בזמנו של יניי?

המרמו הוא למשרת הנשיאות בא"י או לראשי גולה שבבבל, או לענין אחר?"

שוב אין דרך אחרת אלא למצוא את המקור המדרשי לדברי הפייטן,

והוא באותה הברייתא הידועה בב' סנהדרין ה', ע"א 24): "לא יסור שבט

מיהודה — אלו ראשי גליות שבבבל שרודין את ישראל בשבט, ומחוקק מבין

רגליו — אלו בני בניו של הלל שמלמדין תורה ברבים". בימי יניי היו אמנם

ראשי גליות בבבל; אם גם מבני בניו של הלל היו בא"י — זאת היא שאלה

גדולה, כי הנשיאות בטלה עוד בתחלת המאה החמישית, אבל יכול להיות

שיניי התכוון למדרש האי"י שבב"ר צ"ח (צ"ט) 1259₂:

"לא יסור שבט מיהודה — זו סנהדרין שהיא מכה ורודה, ומחוקק וכו' —
אלו שני סופרי הדיינים שהם עומדים לפניהם אחד מימין ואחד משמאל", וא"כ
"חוסן... יקר" הוא שהסנהדרין עדיין תוכל לשרוט לפחות בנוגע לעונשי מלקות.

*

כוונתי בכל דברי אלה, שנכתבו לפני זמן מה, לדעתו של מ. גוטמן⁽²⁵⁾,
המעיר עוד על עובדה חשובה, "כי אצל יניי לא למודי האגדה וההלכה
עומדים במרכז ההתענינות, אלא הצעת המקרא כפי ביאורו בבית מדרש
של זמנו...; כמה פעמים.... באה שורה של מקראות בהשמטת המדרשות
השייכים להם", והוא מוכיח עפ"י הפיוט ל"צא מן התיבה" שכל אותם הפסוקים,
שמביאם יניי, נדרשים בב"ר לאותה הפרשה במדרשים אחרים — ומכאן
חושב הוא לקבע את זמנו של הפייטן: הוא זמן יוסטיניאנוס (533) שגזר שלא
לבאר את כתבי הקדש על פי דרכי היהודים, עיי"ש.

אם מסכמים אנו את תוצאות המחקר הקטן הזה, הרי עלינו לומר,
שבדרך כלל אין להשתמש ברמזי הפייטנים הקדמונים לצרכי מחקרים
היסטוריים⁽²⁶⁾, אלא קודם כל יש לגלות את היסוד המדרשי שבדבריהם. ומכל
שכן, שאין לקבע את ימי הפייטן על פי הרמזים ההם ואף בקשר עם ידיעות
ידועות ממקום אחר, כי הרמזים הם כלליים יותר מדאי והפייטן בפיוטו
לא בן דורו הוא אלא הוא, חי בעולמם של בעלי האגדה שקדמו לו מאות
שנים אחדות⁽²⁷⁾.

4

4
x 8
4

- (1) יעבן, תולדות ישראל ט', ע' 23 ואילך; כנעני, ידיעות ב', ע' 20 ואילך.
- (2) מחקרי ינאי (מתוך "ידיעות המכון לחקר השירה העברית" כרך שני, תרצ"ו), ע' ס"ח-ט. לבסוף כתב הוא: "על החוקרים לעין ולמצוא את הזמן המתאים ביותר למאורע זה".
- (3) ע"י למשל דאווידזאן, לתכונת הפיוטים (בקובץ "מדעי היהדות" של כתבי האוניברסיטה העברית כרך א') ע' 190—191.
- M. Kober, *Zum Machsor Jannai*, *Jahrbuch der jüd.-Lit. Gesellschaft*, (4 *Erkf. a. M.*; XX (1929), S. 35. באותו עמוד נמצא הקטע הנ"ל ולפניו ולאחריו יש קרובות אחרות על פסוקים אחרים, השהו רשימתן שם, ע' 26.
- (5) Kober, S. 35 — VIII b
- (6) ק = קדוש.
- (7) עיין תרגומו של המו"ל הנ"ל והערותיו שם, ע' 52—53.
- (8) ב"ר נח, פ' ל"ו, ס"ו ר' 339.
- (9) שם, ס"ו ח' 342.
- (10) יומא פ"ז, ע"א (טבי, שהיה עבד כנעני, מחם, והיה משכיל והשתדל להדבק בברוכים, כלומר בישראל). בנוגע לסגנון הדברים ע"י עוד ב"ר ג"ט, ט' 637. "ארור אתה (אליעזר עבד אברהם) ובני (יצחק) ברוך, ואין ארור מידבק בברוך.
- (11) ע"י מראה מקומות אחדים במאמרי בציון, תרפ"ו, 7—9.
- (12) ספרי דברי רנ"ג; מדרש תנאים 147 ובמקבילות (אצל רמא"ש, דף ק"כ, ע"ב, הערה ג'): בנימין עצמו גר מצרי ונשוי אשה גיורת מצרית והוא השיא את בנו אשה בת גיורת מצרית, בכדי שבנו יהיה כשר לבא בקהל, עיי"ש, והרי זו דוגמה יפה לפייטן, שאף מבני חם יוצאים "משכילים דבקים בברוכים" וה' "מקרב" את אלה, שהם "חושבי שמו".
- (13) ויקרא רבה א', ב'.
- (14) גנוזי שעכטער ח"ג, ע' 25 III.
- (15) ע"י Bacher, *Agada der paläst. Amoräer*. II, S. 87.
- (16) לנכון העיר בְּרַשׁ שֶׁזֶר = זָר, היא רומא, שהיא מצירה לישראל (כלשון המדרש בתחומא ב. בא, ס"ו ר').
- (17) עפ"י הנכון היה להדפיס גם בפיוט הזה זָר (חסר).
- (18) תחומא וארא, הוצ' וניצא, כ"ח, ע"ד; שם, בתחלת בא.
- (19) E. Idogen, *Jewish Studies in Memory of G. A. Kohut*, p. 161.
- (20) הוא מראה רק על ב"ר בראש פרק כ"ג, ששם דורש בעל האגדה את הפסוק קראו בשמותם עלי אדמות (תה"ל מ"ט י"ב), ובתוך השאר מביא כדוגמה: "אנטוכיה לשם אנטיוכוס". אבל מה ענין זה לגלות אנטוכיה?
- (21) כבר העיר המו"ל על זכרון גלויות אשור, מצרים, לחלח וחבור, נהר גוון, בבל, כשדים, ספרד, סינים, עילם, פתרוס, שנער, צפון, כוש. אבל טעה (p. 5b₁₇): לכל גלות הָרָה

ק

ל

13

כ

L"

16
10 / א

(כן בכ"י) בצינו על בראש י"ד, י' (בסימן?), כי לפי האמת התכוון הפייטן לרמ"י ל"א ז':
בס... ה"ה ויולדת יחדו קהל גדול ישוּבו הגה ו"הרה" כנוי לכנסת ישראל שבגולה. וכן אין
לקרוא שם, שורות 24/23... חמודו גלות עדי מד', אלא חמוּדֵי גלות ערי מְדֵי.
(22) ואין לציין כלל את סנהדרין ס"ה, ע"ב.

(23) בכלל: כדאי, שהמוציאים לאור את כתבי הגניזה יהיו נזהרים יותר ולא ידפיסו
מן הבא בידם מנחה. ויורשה לי להביא פה דבריו של זקן חוקרינו הוא רא"ח (עמנואל) לע"ה
במכתבו אלי מיום א' ל"ט שופטים תרצ"ו: "האמת אתך, כי כבר גולדציגהר ז"ל גזר אומר,
שלא כל מה שנתאבק בעקדי הספרים ראוי לאור הדפוס, וזה כמה שנים כתבתי לידידי [פב"פ]
בהדפיסו דברים מיתרים בהצופה: הצופה המדפיס דברים מיתרים, הוא צופה ואינו יודע סתרינו".
בנוגע לגולדציגהר, אוכל גם אני להעיד, שפעם אחת כששהיתי בביתו, דבר בכעס על אודות הדפסת
כתב"ד אחד בלי ערך מיוחד באחד הירחונים והזכיר את דברי רב חסדא (שבת ק"מ, ע"ב):
"היכא דעייל ירקא, ליעול בשרא וכוורי", כלומר במקום הדפסת דברים של מה"בכך, ידפיסו
דברים בעלי ערך (שהרי הוצאות הדפוס שוות!), ואם אין דבר טוב להדפיס, הרי הגניזה יפה מההדפסה.
(24) השווה גם ב"ר, צ"ז (שיטה חדשה), 1219.

(25) לשכת הספרים: הסוקר תרצ"ט, ע"ג 3 ואילך.

(26) מובן, שגם אני מסכים לז"א, מחקרי ינאי, שבקטע 3, עמ' רט"ט יש רמזים
לפולחן הנוצרי שבימי הפייטן, אלא שגם פה יש צורך בזהירות רבה, מפני שהפייטן כותב את
דבריו על פי סדר הא"ב, ועל ידי כך כבר מושפע הוא בבחירת המלים; ושנית מפני שהתיאורים
שאולים ברובם מן המקרא. כמו כן בודאי נכון שבקטע 6, עמ' רע"א ("ומשולת חזיר מוכרסמת
בנו / אוכלת כחינו ומדקת עמלינו / רופסת עלינו ורומסת גבולינו") יש רמז ל"שלטון ביצנץ",
אבל גם פה העיקר היסוד המדרשי, ואין פה רמז דווקא לימי הפייטן עצמו.

(27) מטעמים אלה — אף שלא הבעתים בפרוטרוט — כתבתי את דברי בספרי "תולדות
הישוב", עמ' 60: "... אשר הד קולם אולי נשמע גם מאיזה פיוטים"; וכן ב"דיעות" ד',
ע"ג 77-78; ... אי-אפשר להוציא דבר ברור על זמנו ועל מצב עמנו בארץ באותם הימים,
ואח"כ פעמים "אולי"; אבל... אין לשפוט על פי רמזים קלים כאלה כלל וכלל.

וע' כעת לי ברמן (חזנות ינאי, סיני ב', תרצ"ט ע"ג רמ"ד-רמ"ה) על זמנו של ינאי,
שגם הוא משתמש ברמזים קלים מאוד ולבסוף גם הוא בא לידי מסקנה: אבל כ"ז אינו יסוד
מספיק לקבוע את זמנו של הפייטן וכו' עיי"ש.

מובן מאלי, שאם נכתב פיוט לשם מאורע מיוחד (ויש כאלה), הרי בודאי
ובודאי יש להשתמש בו (כמו שנכתב פיוט על הרעש הגדול שהיה בטבריה ובשאר חלקי הארץ
(דיעות מכון שוקן ח"ג, ע"ג קנ"ג ואילך), והוא כפי הנראה אותו הרעש שהיה בשנת 1033
ושהוא ידוע גם מאחד ממכתבי הגניזה (ע' שם בדברי זולאי, עמ' קנ"ד).

ענין אחר הוא הפיוטים על המשמרות. בהם אין תיאור של מצב המשמרות בימי
הפייטנים (חדוותא וקליר ור' פינחס), אלא שמוש במקור קדום על המשמרות ומקומותיהם,
שהזכירו אותם בבתי הכנסיות בא"י (ואולי גם במצרים) עד ימי הצלבנים. על הענין הזה כתבתי
ב"ספר הישוב" ח"א (תוספת ג'), ע"ג 162-165 בהשתמשות בפיוטים החדשים שהו"ל זולאי:
דיעות — שוקן ה' מעמ' קכ"א — קמ"ו.

ב"חמיוע